

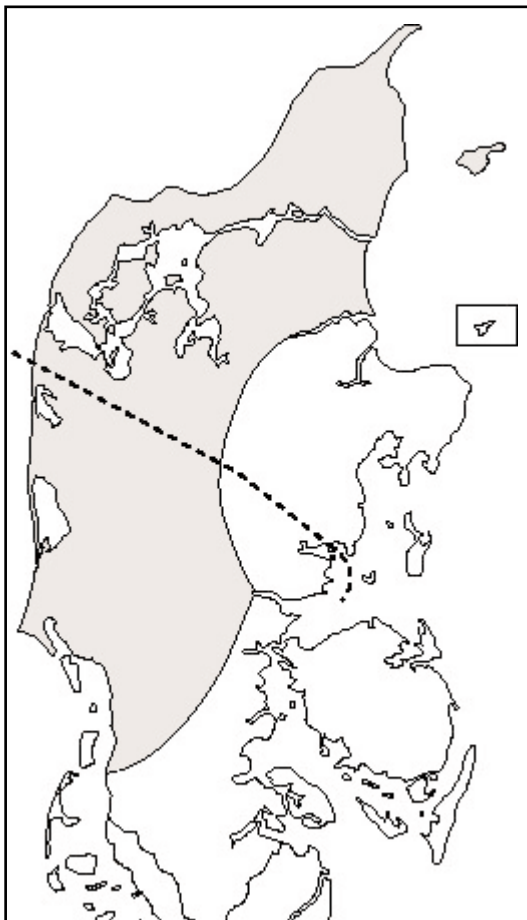
Viggo Sørensen:

Det allermindste ord i jysk

Adskillige gange i løbet af de sidste årtier, senest fra en dansk-amerikaner, er vi blevet præsenteret for en (lidet anvendelig) sætning, brugt til at illustrere, hvilket økonomisk og effektivt sprog jysk er. Gengivet i rigssprogets ortografi består sætningen af lutter ord på ét bogstav: *a æ u o ø i æ å* (= jeg er ude på øen i åen). Vestjysk åbenbart, når det hedder *æ ø* og ikke *øen*, *æ å* og ikke *åen*.

Hvis man udtaler sætningen, så er flere af ordene nu ikke så diminutive, som stavemåden ovenfor kunne give indtryk af. Både *ø* og *å* udtales jo med lange vokaler, endog ledsaget af stød; også *u* (= ude) udtales med langt *u*, om end uden stød. Resten af ordene består rigtig nok kun af en enkelt kort vokal, men det er dog for de flestes vedkommende en klart artikuleret vokal: *a* (= jeg)¹, *o* (= på), *i* (= i). Kun verbet *æ* og de to forekomster af det bestemte kendeord *æ* er svagt artikulerede lyd, af samme uldne, udefinerlige klang som det svage slut-e i rigssprogets tostavelsesord: *komme*, *frakke*. Men man kan i begge disse ord tvinge den “ægte” vokal *æ* frem, hvis man fremhæver de pågældende ord og dermed gør dem trykstærke: *jeg er da også et fjols!*; *nej, jeg sagde æ skovl, ikke en skovl; jeg har kun den ene!*”.

Men faktisk findes der på jysk et ord, bestående af kun én vokal, og som slet ikke *kan* udtales trykstærkt. I Jysk Ordbog har vi anbragt det med opslagsformen **e** – selvom dets uldne udtale åbenbart kan variere en del; i lydiskrevne optegnelser skrives der normalt *ə* (samme udtale som for det ovennævnte slut-e i rigssproget), men enkelte optegnere skriver *ɔ* (dvs. åbent *å*), og i et par af de ikke lydiskrevne kilder gengives ordet med et (formentlig uldent udtalt) *å*. Undertiden smelter det helt sammen med en foranstående stemt konsonant og bliver bare til en forlængelse af denne, i andre sammenhænge bliver det simpelthen væk. Nogle jyske dialekter synes helt at have opgivet ordet, om ikke før så i starten af 1900-tallet.

Anvendelse af ordet *e* i: (1) omtrentlige talangivelser (almindeligt i det grå felt), (2) sammensatte farvebetegnelser (spredt nord for den stiplede linje)

Ordet *e* bruges heller ikke i ret mange sammenhænge, kun følgende: (1) Som forbinder mellem to tal i en omtrentlig talangivelse af typen *fem-seks* (med hovedtryk på sidste ord). (2) Som forbinder mellem to farveadjektiver, når man vil beskrive en overgangsfarve: *grøn-blå* etc. (her med hovedtryk på første ord). Det er i nord- og vestjyske dialekter, ordet bruges – og så afgjort mest massivt i funktion (1), jf. kort.

Et godt eksempel på den første brug af *e* har vi allerede citeret i ord-bogens netudgave: *da di håd tjænt sam'mel en fæmmesæjs O'r, gyw't di dæm lissom ande Folk* (= da de havde tjent sammen, dvs. hos samme husbond, en 5-6 år, giftede de sig ligesom andre folk)². Som eksempel på den anden brug af *e* kan jeg citere en vendelbo: *som Himlen da wa pæen i Javten – så grønnebloe, ja hielt violet* (= som himlen da var pæn i aften, så grønblå, ja helt violet)³. I begge citater skrives forbindersordet som *e*; men sammenskrivningen med de omkringstående ord viser også, at de pågældende forfattere slet ikke har opfattet *e*'et som et selvstændigt ord, snarest en lidt underlig andenstavelse til det foranstående ord.

Et rigtigt ord er det imidlertid! Og som læseren nok vil gætte ud fra ordets funktioner, er der tale om en gammel konjunktion (et bindeord). Bare ikke et *og* – hvad man ellers kunne fristes til tro, når ordet som nævnt gengives med *å* i visse kilder. Nej, det drejer sig om et gammelt “eller” – ja ikke lige det ord *eller*, vi allesammen går rundt og bruger, men et dermed ensbetydende ord *æth*, kendt fra oldislandsk og

Et rigtigt ord er det imidlertid! Og som læseren nok vil gætte ud fra ordets funktioner, er der tale om en gammel konjunktion (et bindeord). Bare ikke et *og* – hvad man ellers kunne fristes til tro, når ordet som nævnt gengives med *å* i visse kilder. Nej, det drejer sig om et gammelt “eller” – ja ikke lige det ord *eller*, vi allesammen går rundt og bruger, men et dermed ensbetydende ord *æth*, kendt fra oldislandsk og

¹ I Thy og størstedelen af Sønderjylland ville det for øvrigt hedde *æ*, jf. artiklen 3.a i www.jyskordbog.dk

² Hans Jensen: *Himmerlandske Dialektfortællinger* (1940) s. 30.

³ Jens Thise: *Livet i Sognefogedgaarden* (1922-23) bd. I s. 215.

⁴ Jf. www.jyskordbog.dk, linket Dialektkort, kort 1.4.

gammeldansk. Engang kunne ordet *æth* bruges i alle de funktioner, hvor vi nu bruger *eller*, men i løbet af middelalderen sejrede sidstnævnte ord, og *æth* overlevede kun – under dække – i nogle jyske dialekter, og kun i de få funktioner, jeg nævnte ovenfor.

Selv her er det mange steder kun i bestemte lydlige omgivelser, *e* har holdt sig. Ender første tal/farve på vokal, er forbinderordet i reglen bortfaldet; selv hvis man siger *fæmmesæjs* (= 5-6), hedder det normalt *ti-töl* (= 10-12); og der forekommer intet *e* i farveangivelser som *rø-blo* (= rød-blå, violet).

På den baggrund kan det måske virke overraskende, at det lille ord selv har kunnet forårsage lydlige ændringer i sine omgivelser – nemlig i førsteleddet af de sammensatte farvebetegnelser. Således er der i forbindelsen *sort-e-brun* (= sortbrun, alm. brugt om heste) udviklet vestjysk stød i *sort-* i de vestlige dele af Jylland, hvor dette stød forekommer⁴: *swåt'tebrun*.

Selv det mindste ord kan således afsætte langtidsholdbare aftryk i sproget.